

Vojenská rada Pohraniční stráže a její práce na přehodnocení úkolů Pohraniční stráže počátkem 70. let

Pavel Vaněk

Předmětem této materiálové studie je popsání organizačního vývoje vojenské rady velitelství Pohraniční stráže a způsobu její práce. Přitom zároveň chceme ukázat na jednu z úloh, kterou vojenská rada byla nucena v samém počátku své existence řešit a která byla závažná jak svým načasováním, tak z hlediska dalšího vývoje Pohraniční stráže.¹ Touto úlohou bylo dát Pohraniční strážci novou perspektivu ve společenské situaci počátku tzv. normalizace, když ve snaze dobrat se co nejlepšího přizpůsobení Pohraniční stráže aktuálním zájmům vedení strany a státu na pacifikaci společnosti, rada analyzovala své stávající možnosti a zdroje.

Vojenská rada velitelství Pohraniční stráže, proklamovaná jako kolektivní vojensko-politický orgán, měla zajišťovat důsledné plnění usnesení nejvyšších orgánů KSČ a vlády, rozkazů ministra a zabývat se zvyšováním bojové pohotovosti a připravenosti podřízených vojsk.² Její činnost započala lednovým zasedáním v roce 1970 a skončila s listopadem 1989. Nelze ovšem říci, že by se rada jako prvek ve struktuře velitelství Pohraniční stráže objevila nenadále. Jejím předchůdcem, jenž projednával všechny důležité stránky činnosti Pohraniční stráže (PS), byly tzv. porady velení PS z let 1968 a 1969. Na poradách velení se také konstituování vojenské rady připravovalo, přičemž se vycházelo z příkladu armády, konkrétně vojenské rady Západního vojenského okruhu Příbram; analogicky byl připraven i statut.³ Proč projekt vojenské rady velitelství PS nebyl naplněn v roce 1969, ale o rok později, má důvody v tzv. konsolidačním procesu a z něho plynoucích personálních změnách na postech velení PS. Na přelomu let 1969 a 1970 totiž přicházejí na dvě hlavní funkce v PS genmjr. Ing. Jozef Gumulka - na funkci náčelníka Politické správy PS, a především genpor. Ing. František Šádek, jenž přebírá 5.1.1970 po Karlu Peprném funkci velitele PS.⁴ Tím jsou obsazena první dvě místa ve vojenské radě. Další připadla náčelníku štábu plk. Stanislavu Kocourkovi, zástupci velitele plk. Josefu Švihovcovi a zástupci pro tyl pplk. Ing. Václavu Ptáčníkovi. Všichni tři byli na svých funkcích v roce 1968, což jim nezaručovalo velké vyhlídky na zachování svých funkcí do budoucna. Návrhy na členství funkcionářů PS, kteří mají vstoupit do rady na základě své zastávané funkce, adresuje Šádek ministru národní obrany. Oproti poradám velení je novem, že do rady je delegován též zástupce ministerstva, a především zástupce ÚV KSČ, pro začátek tajemník ústředního výboru RSDr. Vasil Bil'ak.⁵

Počet zasedání vojenské rady kolísal mezi 7 (v roce 1972 a 1974) a 18 (v roce 1973), přičemž takřka ve dvou třetinách případů zjišťujeme 10 až 12 schůzí do roka, tedy lze říci, že vojenská rada zasedala zpravidla jednou měsíčně, včetně mimořádných zasedání. Zvýšená

¹ V roce 2000 a 2001 probíhaly v Archivu Ministerstva vnitra ČR Kanice pořádací a zpřístupňovací práce na archivním fondu vojenské rady velitelství Pohraniční stráže, resp. vojenské rady Hlavní správy Pohraniční stráže a ochrany státních hranic.

² Archiv Ministerstva vnitra ČR (dále jen A MV) Kanice, 2358, inv. j. 2, Statut vojenských rad ..., s.1.

³ A MV Kanice, VPS, krabice č. 356, rok 1968. Porada velení PS 28.11.1968 připravovala zahájení práce vojenské rady od 1.1.1969.

⁴ Oba podle kádrového rozkazu prezidenta republiky č. 38/69. Gumulka převzal funkci již 5.12.1970. Cit. dle A MV Kanice, VPS, krabice č. 277, rok 1970, rozkaz velitele PS č. 01 ze 7.1.1970.

⁵ A MV Kanice, 2358, inv. j. 3. Dne 12.1.1970 navrhuje Šádek ministru národní obrany M. Dzúrovi zmíněné složení vojenské rady. Symptomatické ovšem je, že ač se Švihovec zúčastňuje schůzí, je v návrhu u položky zástupce velitele volné místo...

frekvence zasedání v roce 1973 má nepochybně jeden z hlavních motivů v realizaci tzv. Jednotného systému ochrany státních hranic, jenž se projevil vznikem Hlavní správy Pohraniční stráže a ochrany státních hranic a podřízením jak „kapitalistické“, tak „socialistické“ hranice jednomu centru. Zasedání označovaná jako mimořádná se vyskytovala zřídka, nejvýše tři do roka, přičemž se zabývala návrhy na vyznamenání a povýšení, kádrovým hodnocením vojáků z povolání a samozřejmě aktuálními otázkami hraniční problematiky – pokusy o nelegální útek přes hranice a pasovou praxí. Nesmíme opominout ani tzv. konsolidační proces v PS počátkem 70. let, jehož důležitou součástí byly mimořádné porady vojenské rady konané u jednotlivých pohraničních brigád.

Členy vojenské rady se stávaly osoby na základě své funkce ve velení Pohraniční stráže. Ačkoli důležité dokumenty, které vymezovaly místo vojenské rady, tj. Statut vojenských rad vojenských okruhů (frontu), armád a Pohraniční stráže schválený 175. zasedáním předsednictva ÚV KSČ dne 12. června 1970⁶ a Prozatímní organizační řád hlavní správy Pohraniční stráže a ochrany státních hranic z 10. ledna 1976⁷, uváděly, že členové vojenské rady jsou schvalováni předsednictvem ÚV KSČ na návrh ministra národní obrany, resp. od r. 1972 ministra vnitra ČSSR, a ačkoli existují doklady se seznamem navržených adresovaným ministru,⁸ nemůžeme dosud stanovit, jakou formou ministr členy vojenské rady jmenoval, neboť ve fondech PS žádný písemný doklad jmenovacího aktu nalezen nebyl. Soudíme, že jmenování členem vojenské rady bylo formalitou uskutečněnou bez zbytečných průtahů, jak tomu naznačují seznamy jmen účastníků zasedání, neboť důkladně prověřen byl dotýčný uchazeč již dříve, když byl schvalován do konkrétní funkce, jejímž důsledkem bylo mj. členství ve vojenské radě.

V počtu členů vojenské rady rozlišujeme dvě období s dělicí čarou na konci 70. let. První část roku 1970 rada absolvovala v sestavě velitel PS, náčelník politické správy PS, náčelník štábu, zástupce velitele, zástupce pro týl, což je stejné složení, jako měly porady velení. V květnu a červnu 1970 přistupují zástupce pro věci technické a náčelník agenturně operativního oddělení.⁹ Předěl v početním složení neznámá ani podřízení PS ministru vnitra ČSSR ani systémová změna v červnu 1973, kdy se dosavadní velitelství PS stává základem Hlavní správy Pohraniční stráže a ochrany státních hranic (HS PS OSH).¹⁰ Vedle toho, že je od léta 1973 zřejmé, že náčelník zpravodajské zprávy (býv. agenturně operativní oddělení) trvale zakotvil mezi členy rady, je pouze nahrazeno místo zástupce pro věci technické náčelníkem kádrového odboru, neboť agenda zástupce pro věci technické přechází pod pravomoc náčelníka týlu.¹¹ Od září 1976 do května 1978 se zúčastňoval zasedání z titulu své funkce také náčelník Správy vojsk ministerstva vnitra plk. Milan Měchura.¹²

Druhé období v práci vojenské rady se projevuje nárůstem členů vojenské rady, kteří se zabývají problematikou, jejíž význam se v průběhu let zvyšuje. Přibývají tedy náčelník inspekce náčelníka HS PS OSH, náčelník sekretariátu náčelníka HS PS OSH a náčelník oddělení vojenské kontrarozvědky. V roce 1986 má tedy vojenská rada HS PS OSH deset členů z řad nejvyšších funkcionářů hlavní správy; oproti lednu 1970 jde o dvojnásobek.

Členy vojenské rady nebyli ovšem jen příslušníci PS, resp. HS PS OSH. Již jsme se zmiňovali o V. Biřakovi, který, ač jmenován, se zasedání neúčastnil. Ovšem od roku 1972 se

⁶ A MV Kanice, 2358, inv.j. 2, Statut vojenských rad ...

⁷ A MV Kanice, HS PS OSH, krabice 765, rok 1976.

⁸ A MV Kanice, 2358, inv.j. 30, dopis velitele PS ministru národní obrany ze 14.7.1970. 2358, i.j. 209, návrh složení vojenské rady, dopis z 25.7.1973 pro ministra vnitra.

⁹ Vývoj personálního obsazení vojenské rady přináší podrobně příloha v závěru.

¹⁰ A MV Praha, rozkaz ministra vnitra ČSSR (dále jen RMV) č. 22 z 24.5.1973 a č. 27 z 13.6.1973.

¹¹ Dosavadní zástupce pro věci technické plk. Ing. M. Janda přebírá funkci náčelníka týlu od plk. Ing. V. Ptáčníka, posledního z členů vojenské rady, kteří svou funkci ve velení PS zastávali již v roce 1968.

¹² Zjištění ze zápisů zasedání lze opřít též o RMV č. 19 z 10.6.1976, kterým je dnem 1.7.1976 začleněna Správa vojsk MV do HS PS OSH, a o RMV č. 17 z 31.5.1978, který dnem 1.6.1978 Správu vojsk MV z HS PS OSH vyčleňuje.

za ÚV KSČ zúčastňuje zasedání pracovníků oddělení ÚV pro státní administrativu.¹³ Pověřeného pracovníka vysílal na jednání ministr národní obrany, resp. od roku 1972 ministr vnitra ČSSR. Svého zástupce měla v radě i Hlavní politická správa Československé lidové armády, resp. od roku 1972 náměstek ministra vnitra ČSSR, pokud se výjimečně zasedání sám neúčastnil. Ve srovnání s funkcionáři HS PS OSH není přítomnost těchto delegátů, jak vyplývá ze zápisů schůzí, tak častá. Ovšem materiální podklady ke schůzím dostávali, s výjimkou operativních porad, vždy.

Při přípravě zasedání vojenské rady připadla důležitá role sekretariátu náčelníka HS PS OSH, který jednak zajišťoval včasnou přípravu materiálů pro zasedání rady a zpracovával plán její činnosti, jednak byl jeden z jeho členů tajemníkem rady a jako takový zodpovědný za pořizování zápisů ze zasedání. Pro členy vojenské rady se časem ustálily některé věcné problémy, o nichž zprávy zpracovávali, resp. jejichž analýzu garantovali. Nejširší spektrum informací připravoval do rady náčelník štábu – otázky výkonu služby, zprávy o stavu ochrany utajovaných skutečností. Náčelník politické správy se zabýval otázkami vyznamenání, hodnotil politickou práci na jednotkách. Náčelník kádrového odboru podával zprávy o rozmístování absolventů škol, stabilizaci velitelského sboru a jeho obměnách. Okruhem náčelníka zpravodajské zprávy byla problematika oddělení pasových kontrol a víz, náčelník inspekce náčelníka HS PS OSH pak celkem logicky předkládal zprávy o výsledcích šetření stížností a podnětů občanů, náčelník oddělení VKR předkládal zprávy o státobezpečnostní situaci u jednotek.¹⁴ Dosti rozsáhlá byla v radě činnost náčelníka týlu. Vedle materiálů o vystrojení a vyzbrojení pohraničnicků předkládal též každoročně vyhodnocení dopravních nehod, hospodárnosti a zdravotního stavu jednotek Pohraniční stráže a ochrany státních hranic. Zástupce náčelníka plk. PhDr. Anton Nemeč předkládal vyhodnocení výzkumu signální techniky pro potřeby PS, výsledky vynálezeckého a zlepšovatelského hnutí. Po jeho přesunu na místo náčelníka HS PS OSH v lednu 1982 přechází agenda tohoto druhu na pplk. Ing. Zdeňka Pospíšila, který n.b. v roce 1981 ještě řídil oddělení rozvoje vědy a techniky a od roku 1982 byl náčelníkem sekretariátu. V jeho osobě tak funkce náčelníka sekretariátu zakotvila mezi členy vojenské rady.

Při stručném rozboru obsahu fondu je vidět, že se vojenská rada zabývala na svých zasedáních asi třemi okruhy problémů. Do prvního lze zařadit personalistiku v širším slova smyslu, tj. umístění a vzdělávání velitelského sboru, vyhodnocování morálně politického stavu, ideově politickou výchovu, návrhy na vyznamenání a jiná ocenění. K tomuto můžeme přiřadit též stížnosti a podněty. Druhým okruhem jsou otázky služební. Sem náležely návrhy a novelizace předpisů, především ale vyhodnocování jevů v ochraně státní hranice za určité období. Projednávaly se zprávy pohraničních brigád, situace na hraničních přechodech, tlak a taktika tzv. narušitelů státní hranice. Třetím výrazným okruhem bylo týlové zabezpečení jednotek PS OSH, kam patřilo materiálně technické zásobování, péče o zdraví, výstavba učebně výcvikové základny, otázky výzbroje a ženíjního zabezpečení.

Vedle toho lze uvažovat také o jiných výrazných tématech stojících částečně mimo tyto tři okruhy, částečně se s nimi však protínajících. Jde o tzv. konsolidační proces v PS, převedení PS k federálnímu ministerstvu vnitra a vznik HS PS OSH. Těmto problémům je společné, že se v jednání rady vyskytovaly jen omezenou dobu (asi tři roky) a že každý z nich zasahoval alespoň do jednoho z dříve zmíněných okruhů. Konsolidační proces je velkou měrou příslušný do okruhu personální práce, k převedení PS vypracovávala rada své materiály na základě vyhodnocování výsledků ochrany hranice, projekt HS PS OSH pak vycházel jak z analýzy služebních otázek, tak z potřeby jednotného zabezpečení jednotek střežících státní hranice. Konsolidaci, převedení PS i vznik HS PS OSH lze označit jako tři sudičky, jež počátkem 70. let vtiskly tzv. ochraně státní hranice rysy, které ji provázely až do konce vlády

¹³ 13., později 14. oddělení ÚV KSČ.

¹⁴ Od roku 1986, kdy se stal členem rady.

komunistické strany.

Hledání perspektiv Pohraniční stráže a žádoucího způsobu střežení státní hranice vzhledem k bezpečnostní situaci v socialistickém Československu bylo významným úkolem, jímž se vojenská rada PS zaměstnávala v jisté míře až do sklonku 80. let. Tento úkol radě vyvstal již po jejím ustavení v letech 1970 a 1971, když impuls vyšel ze společenské situace na konci 60. let a žádal si takřka okamžitých řešení.

Po invazi vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 a poté, co bylo v dubnu 1969 v čele komunistické strany usazeno nové vedení, bylo i na Pohraniční stráž, aby udělala vše pro radikální snížení vlny nepovolených, a tudíž ilegálních přechodů státních hranic. PS tehdy resortně podléhala, od 1.1.1966, ministerstvu národní obrany (MNO), a střežila západoněmeckou a rakouskou hranici,¹⁵ tj. úsek od Aše po Bratislavu, na němž rostl počet pokusů o tzv. ilegální přechod státních hranic. Z tabulky (tab. 1), sledující šest let 1966-71, jsou patrné dvě věci: jednak strmý nárůst absolutního počtu zadržených na hranicích, a především nárůst absolutního počtu úspěšných přechodů státních hranic. Ten byl také ve změněném politickém prostředí hlavním hybatelem snah volajících po tzv. zpevnění pohraničního režimu, neboť, jak je vidět, v relativních číslech se roční výsledky (poměr zadržených k celkovému počtu pokusů o nepovolený přechod, tzv. výslednost) z let 1968 a 1969 dramaticky nelišily od těch z let 1966 a 1967.¹⁶

Tab. 1 Tlak tzv. narušitelů zadržených jednotkami PS v období 1966-1971 (do 30.10.1971)¹⁷

Rok	Zadrženo	Nezadrženo	Výslednost [%]
1966	487	51	90,4
1967	637	66	90,7
1968	1944	286	87,2
1969	1723	192	90,0
1970	1132	126	89,9
1971 (do 30.10.)	1021	100	91,2

Údaje nastíněné tabulkou lze nazírat též z perspektivy změn, které Pohraniční stráž prodělala v druhé polovině 60. let a které rozkolísaly její dosavadní způsob střežení státních hranic. Od 1.1.1966 již nebyly drátěné zátarasy napojeny na elektrický proud o vysokém napětí a ještě předtím na jaře 1964 byla snížena hloubka pohraničního území.¹⁸ Navíc byly sníženy stavy pohraničních brigád, při současných změnách v jejich struktuře. V nezbytném rozsahu si tyto změny přiblížíme na příkladu chebské brigády, která, pomineme-li zrušení karlovarské a děčínské pohraniční brigády, prodělala největší organizační zásahy. Chebská brigáda byla

¹⁵ Změna podřízenosti se uskutečnila po usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26.10.1965 k bodu: Vytvoření jednotných ozbrojených sil a nezbytné úpravy v systému ochrany státní hranice a objektů zvláštní důležitosti (A MV Kanice, 2357, krabice č. 323, rok 1965, příloha k čj. SV-00100/03-65 – opis usnesení). Změnu stvrdilo zákonné opatření předsednictva Národního shromáždění č. 138/1965 Sb., o změně podřízenosti Pohraniční stráže.

¹⁶ V tzv. zimním období od října 1968 do března 1969 byla ovšem úspěšnost pohraničnicků při zadržení tzv. narušitelů pouze 79,3% (A MV Kanice, 2358, inv. j. 130, Fakta o stavu ochrany státních hranic za zimní období 1971/72, bez čj., z 2.5.1972, s. 3), což skutečně představovalo v kontextu dat ze 60. let, zejména z první poloviny 60. let, nepředstavitelně nízkou hodnotu.

¹⁷ A MV Kanice, 2358, inv.j. 116, čj. 001010/71-20/23 z 12.11.1971, Doklad velitele PS o plnění úkolů, stavu vojska, materiálního a technického zabezpečení, s. 12.

¹⁸ Rozkaz MV ČSSR č. 20 z 27.3.1964 v příloze č. 1 Statut hraničního pásma zrušil dosavadní zakázané a na ně navazující hraniční pásmo. Nově zavedené hraniční pásmo pak víceméně převzalo roli zakázaného pásma ať už tím, že v něm nesměl nikdo bydlet, tak rozsahem stanoveným 1 – 3 km. Tímto se měla podstatně zúžit dosavadní pohraniční zóna, čímž mělo dojít k lepšímu využívání půdy a jiných ploch v pohraničí. Zde je ovšem třeba podotknout, že ne všude k takovému zúžení došlo. Skutečná šíře někde dosahovala i dvojnásobku (A MV Kanice, HS PS OSH, balík č. B40, rok 1983, čj. OSH-219/HZ-83 z 1.6.1983).

v roce 1965 sestavou o 31 pohraničních rotách ve čtyřech praporech a se zabezpečovacími jednotkami měla plánovaný počet 3376 pohraničnicků.¹⁹ Ale již v únoru 1966 je v její sestavě zrušeno 5 rot²⁰ a v březnu je dalších 7 rot na 44,76 km dlouhém úseku předáno nově (staronově) se konstituující pohraniční brigádě v Plané.²¹ K 1.4.1966 je předán úsek bývalých šesti rot na 65,79 km hranice s NDR pohraničním oddělením VB.²² Náhle má brigáda jen 13 rot a současně vzniká dvoustupňové řízení brigáda-rota likvidační velitelství praporů jako středního článku velení.²³ U znojenské brigády, kterou zde uvedeme pro srovnání, není tendence k zeštíhlení pohraničních útvarů tak zastřená jinými reorganizačními záměry jako v chebském případě. Sestava 30 rot v pěti pohraničních praporech má tabulkové počty 3304 (k 1.1.1964) a v roce 1966 klesá na 27 rot s tabulkovým počtem 2994 pohraničnicků v brigádě.²⁴ Celkově došlo na hranici s NSR a Rakouskem ke zrušení 25 rot a 20 pohraničních praporů a ke snížení počtů PS o 4500, z toho jen na prvosledových rotách o 3500.²⁵

V roce 1967 se zvyrazňuje u pohraničních brigád zaměření na výcvik s bojovou technikou. Nositeli toho jsou výcvikové oddíly, od 1.9.1967 přeměněné na výcvikové prapory, které měly provádět soustředěný výcvik příslušníků pohraničních rot. K těmto praporům mají být podle plánu povolávána několikrát ročně k soustředěnému výcviku organická družstva a specialisté.²⁶ Jak vyplývá ze struktury výcvikových praporů, mohly sloužit i jako záloha velitele brigády využitelná pro akce, jdoucí nad rámec obvyklé ochrany státní hranice. Struktura jednotek výcvikového praporu signalizuje přizpůsobení PS vývoji bojové techniky (protitankové řízené střely) a přizpůsobování PS potřebám ČSLA v případě válečného konfliktu (motostřelecká rota, tanková rota, protitanková baterie). Tyto roty a baterie byly v sestavě výcvikových praporů jednotkami rámcovými; pro výcvik pohraničnicků z pohraničních rot.

Zavedení výcvikových praporů znamenalo po zeštíhlovací fázi v 1. polovině roku 1966 určité posílení brigád (např. chebské z 1595 (k 1.1.1967) na 1752 (k 1.1.1968))²⁷, ale ve svém důsledku to přineslo další snížení tabulkových počtů prvosledových jednotek, např. u chebské z 1074 (k 1.1.1967) na 1032 (k 1.1.1968) a nárůst ostatních jednotek.²⁸ Za této situace nemohly jednotky nikdy využít všech svých kmenových příslušníků, neboť vždy byla dvě

¹⁹ A MV Kanice, 2342, krabice č. 127, inv. j. 335, Výkaz počtů 5. brigády k 1.1.1966.

²⁰ A MV Kanice, např. VPS, krabice č. 335, rok 1966, rozkaz velitele Pohraniční stráže č. 004 z 20.1.1966: Změny v ochraně státních hranic, v dislokaci jednotek a stanovení nových úseků ochrany státních hranic, s. 1. A MV Kanice, 2342, krabice č. 124, inv. j. 327, čj. PS-0095/01-1966 z 28.1.1966, nařízení velitele 5. brigády PS k vyhodnocení roku 1965, úkolům na rok 1966 a k zajištění úkolů reorganizace 5. brigády, s. 3n.

²¹ A MV Kanice, VPS, krabice č. 335, rok 1966, Rozkaz velitele Pohraniční stráže č. 005 z 20.1.1966, s. 1. A MV Kanice, VPS, krabice č. 327, rok 1966, čj. PS-00296/01-1966 z 28.3.1966, Protokol o předání jednotek 5. bps veliteli 12. bps.

²² A MV Kanice, VPS, krabice č. 326, rok 1966, čj. PS-00243/11-1966 z 31.3.1966, Protokol o předání úseku hranice ČSSR-NDR velitelem 5. bps náčelníku S-VB Plzeň. A MV Kanice, VPS, krabice č. 324, rok 1966, čj. PS-00591/1966 z 8.4.1966, Hlášení o průběhu reorganizace Pohraniční stráže.

²³ A MV Kanice, VPS, krabice č. 327, rok 1966, čj. PS-001115/66 z 30.5.1966, Podklady pro zpracování zprávy pro ÚV KSČ o plnění usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26.10.1965, s. 1.

²⁴ A MV Kanice, 2341, krabice 26, Výkaz počtů 4. brigády k 1.1.1964

A MV Kanice, 2341, krabice 28, Výkaz počtů 4. brigády k 1.1.1967.

²⁵ A MV Kanice, např. VPS, krabice č. 327, rok 1966, čj. PS-001115/66 z 30.5.1966, Podklady pro zpracování zprávy pro ÚV KSČ o plnění usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26.10.1965, s. 1n. Také 2358, inv. j. 47, materiál k čj. 003772/70-2 z 29.9.1970, Hodnocení výsledků plnění usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26.10.1965, s. 6.

²⁶ A MV Kanice, 2341, krabice č. 34, čj. 01988-28-1967, Organizační a metodické pokyny velitele PS k organizačním změnám v PS, s. 5-7.

²⁷ Tabulkové (plánované) počty. (A MV Kanice, 2342, inv. j. 335, výkazy počtů 5. brigády k 1.1.1967 a 1.1.1968).

²⁸ Pro ilustraci: jednotky bojového zabezpečení (velitelská, spojovací, ženijní rota, chovná stanice, četa chemické ochrany, výcvikové oddíly Aš, Dolní Žandov) mají k 1.1.1967 tab. počet 208, o rok později mají 228, a to bez obou výcvikových praporů; ty mají 256 (A MV Kanice, 2342, inv. j. 335, výkazy počtů 5. brigády k 1.1.1967 a 1.1.1968).

družstva, tj. třetina stavu rot, odvelena do výcvikových praporů. Vedle toho byli pro službu na státní hranici blokováni další vojáci, specialisté pro obsluhu bojové techniky a prodloužil se samozřejmě základní výcvik nováčků. Zásadní změny nepřinesla ani reforma ze září 1969,²⁹ ani operativní opatření, jakým bylo například posilování pohraničních rot záložníky v rámci jejich vojenských cvičení.

Nastínění organizačních peripetií nám společně s úvodní tabulkou načrtává situaci, kterou špičky Pohraniční stráže roku 1970 na schůzích vojenské rady velitelství PS řeší. Vidíme, že zde byla řada faktorů, které při svém souběhu způsobovaly nižší úspěšnost pohraničnicků při zásazích proti uprchlíkům: užší hraniční pásmo, konec používání vysokého napětí v drátěných zátarasech, převod k ministerstvu národní obrany, vyčlenění oddělení pohraničních kontrol ze sestavy brigád, početní úbytek stavů útvarů PS společně s vázáním určitého počtu pohraničnicků na nově dodanou bojovou techniku, změna politických nálad po invazi v srpnu 1968.

Ač z pohledu roku 1970 představuje první polovina 60. let co do úspěšnosti zásahů takřka ideální stav,³⁰ je nicméně při hledání východiska, jakými prostředky tzv. zpevnit střežení státní hranice, vojenská rada velitelství PS natolik realistická, že nevolá po znovuzavedení širšího pohraničního pásma nebo po znovupřipojení střední stěny třístěnného drátěného zátarasu na proud o vysokém napětí.³¹ Rovněž tak nediskutuje variantu s použitím minových polí na státní hranici.³² Zvažují se proto možnosti signálních stěn (v té době typ U-60), u nichž vyvstávají dva okruhy problémů: při nedostatku sil se omezuje údržba signální stěny, což má za následek častou poruchovost a tudíž nespolehlivost těchto zařízení. Druhým problémem je samo vedení signálních stěn po trasách dosavadních drátěných, dříve elektrifikovaných, zátarasů. Tyto zátarasy byly postaveny relativně blízko státní hranici, což má jednu velkou "nevýhodu": zatímco dřívější elektrifikovaný drátěný zátaras uprchlíka tzv. zadržel (tj. zabil), signalizace pouze podává zprávu na pohraniční rotu o překonávání stěny a protože je stěna blízko státní hranice, nejsou pohraničníci s to uprchlíka ("narušitele") dostihnout. Započít s výstavbou nových signálních stěn ve větší vzdálenosti se v té době jeví jako ekonomicky náročné a vývoj dokonalejších technických prostředků byl nejistou, přinejmenším dlouhodobou záležitostí.³³ Řešení těchto problémů tedy velení PS formuluje v březnu 1970 ve dvou rovinách: jednak posílit útvary o 4500 pohraničnicků, jednak modernizovat stávající rotní signální stěnu U-60.³⁴

Na podzim téhož roku je vojenské radě jasné, že její požadavek na zvýšení stavu ministerstvo neakceptuje, zbývá tedy nákladně přeložení signální stěny do týlu úseků rot a plánování některých technických prostředků.³⁵ Novem však je, že z vojenské rady PS otevřeně

²⁹ Výsledkem této organizační změny bylo, že nyní byly počty pro výcvik plánovány přímo ve výcvikových praporech a nikoli na prvosledových rotách jako dosud (A MV Kanice, 2358, inv. j. 12, s. 10). Spíše než problémy ochrany státní hranice se tak řešil základní výcvik pohraničnicků - vojáků základní služby, který byl nyní prodloužen na šestiměsíční.

³⁰ Vysoká úspěšnost zásahů proti tzv. narušitelům v první polovině 60. let a zejména meziroční konstantní či klesající ráz pokusů o nedovolený přechod státních hranic v tomto období působily v každém případě podpůrně při přijímání rozhodnutí vedení komunistické strany o Pohraniční stráž v roce 1965 (viz výše).

³¹ V letech 1960-1965, tj. před snížením počtů PS a před vypnutím elektřiny v drátěných zátarasech, činila úspěšnost zásahů pohraničnicků proti tzv. narušitelům 91,9-97,6% (A MV Kanice, 2358, inv. j. 12, Perspektivy vojskové ochrany státní hranice a její postupné technizace, s. 7).

³² Tímto směrem se vydalo od počátku 60. let na německo-německé hranici pohraniční vojsko NDR. V Československu zůstalo užití min na státní hranici záležitostí 50. let.

³³ A MV Kanice, 2358, inv. j. 12, Perspektivy vojskové ochrany státní hranice a její postupné technizace, s. 19.

³⁴ Tamtéž, s. 1.

Reakce náčelníka generálního štábu ČSLA Rusova byla spíše negativní, když argumentoval tím, že nebyly ještě vyčerpány všechny vnitřní zdroje PS v organizaci a přípravě vojsk. Rada tedy uzavírá své konstatování, že je třeba nadále využívat pro zlepšení ochrany státní hranice dvě cesty: rozvoj technických prostředků a zefektivnění všech sil (A MV Kanice, 2358, inv. j. 11, čj. 001148-7/70, Zápis ze zasedání rady 19. a 25.3.1970, s. 5-7).

³⁵ A MV Kanice, 2358, inv. j. 46, Zavádění nových technických prostředků do ochrany státních hranic, důvodová zpráva, s. 1a 3.

zaznívá, že generální štáb připisuje Pohraniční strážci úlohu, která jí nepatří, tj. bojové úkoly, a že proto nemůže věnovat tolik sil ochraně státní hranice.³⁶ Požaduje se tudíž upřesnit úkoly PS za války tak, aby odpovídaly plnění hlavního úkolu – ochraně státních hranic v míru, a tím i přehodnotit vybavenost bojovými prostředky a technikou. Vše má být podřízeno, tj. příprava jednotek, výzbroj i ostatní činnost pozemní ochrany stanoveného pásma státní hranice proti ilegálním přechodům, přejezdům a narušování demarkace.³⁷ Nově vypracovávané plány bojové činnosti již mají počítat s tím, že u jednotek PS budou rušeny obrněné transportéry, bezzákluzové kanóny a tarasnice. V těchto slovech adresovaných resortnímu vedení vidíme nejen posun „dobrých zdání“ vojenské rady, ale i možnou reakci na mimoresortní zájem o ochranu státní hranice ze strany komunistického vedení a federálního ministerstva vnitra (FMV).

Resort vnitra měl zájem na opětovném zařazení PS do své struktury, přičemž své snahy zdůvodňoval jednak argumenty, které jsou v podstatě shodné s problémy tak, jak je výše formuluje velitelství PS, resp. jeho vojenská rada, jednak argumentuje zhoršenou součinností VB, oddělení pasových kontrol a kontrarozvědných orgánů ministerstva vnitra s PS, zejména s její agenturně operativní prací oproti první polovině 60. let. Skrývalo se tu i čertovo kopýtko vnitrostátní bezpečnostní situace: ministerstvo potřebovalo po projevech občanského nesouhlasu s invazí vlastní vojskové zálohy „na řešení důležitých a mimořádných bezpečnostních a pořádkových úkolů.“³⁸

Geneze tohoto zájmu o PS má kořeny v květnovém zasedání předsednictva ÚV KSČ roku 1969, které pověřilo ministra vnitra, aby on³⁹ vypracoval ve spolupráci s ministrem národní obrany pro předsednictvo zhodnocení podřízení PS ministerstvu národní obrany. Tato zpráva byla záhy hotova a návrh byl projednán s náčelníkem generálního štábu ČSLA Rusovem. Zpráva předpokládala v návrhu převzetí PS vnitřem již k 1.10.1969.⁴⁰ Nicméně kolegium ministra národní obrany mělo k této zprávě řadu připomínek a proto MNO následně požádalo o odklad společných prací na této zprávě do konce roku 1969.⁴¹ Ke společným jednáním o zprávě pro předsednictvo začala obě ministerstva směřovat až od května 1970. Materiál společné komise MNO a FMV nakonec může vojenská rada PS posoudit až v listopadu 1970. Tento dokument uvádí dvě varianty řešení: buď převést PS k 1.1.1971 k FMV nebo ponechat u MNO.⁴² Podle stanoviska vojenské rady zatím není převod řešením. Materiál kritizují špičky PS především za účelovou argumentaci při charakteristice příčin současného stavu ochrany státní hranice a také proto, že kroky do budoucna jsou u každé z variant formulovány příliš obecně, namísto toho, aby se hlavní pozornost věnovala věcným

³⁶ A MV Kanice, 2358, inv. j. 55. Podobně už i dříve koncem září 1970 (A MV Kanice, 2358, inv. j. 47, materiál k čj. 003772/70-2 z 29.9.1970, Hodnocení výsledků plnění usnesení předsednictva ÚV KSČ z 26.10.1965, s. 65n.).

³⁷ A MV Kanice, 2358, inv. j. 79, čj. 001010-28/71 (8) ze 4.3.1971, Opatření k realizování úlohy a místa PS. Podklady pro vystoupení ministra národní obrany, s. 1. Tamtéž, čj. 00501-2/oper-1971, Opatření k realizování úlohy a místa PS, b.d., s. 3.

³⁸ A MV Kanice, A2/3, krabice č. 34, inv. j. 936, Materiál pro operativní poradu vedení MV ČSSR (čj. ZU-0024/F-1970, čj. SV-0027/40-70 ze 7.5.1970) k bodu : Příprava materiálu o zhodnocení účinnosti podřízení Pohraniční stráže ministerstvu národní obrany a její převod k MV ČSSR, příloha III - původní návrh materiálu pro předsednictvo ÚV KSČ z roku 1969, s. 6 a 7.

³⁹ Snaha politického vedení je z toho celkem zřetelná.

⁴⁰ A MV Kanice, A2/3, krabice č. 34, inv. j. 936, Materiál pro operativní poradu vedení MV ČSSR (čj. ZU-0024/F-1970, čj. SV-0027/40-70 ze 7.5.1970) k bodu : Příprava materiálu o zhodnocení účinnosti podřízení Pohraniční stráže ministerstvu národní obrany a její převod k MV ČSSR, příloha III - původní návrh materiálu pro předsednictvo ÚV KSČ z roku 1969, s. 4.

⁴¹ Tamtéž, s. 1.

⁴² A MV Kanice, 2358, inv. j. 56, čj. 0017507/52-11/1970 (8), b.d., (pravděpodobný vznik v říjnu nebo v první polovině listopadu), Materiál pro předsednictvo ÚV KSČ k bodu: Zhodnocení účinnosti podřízení Pohraniční stráže ministerstvu národní obrany v souvislosti s dalším zkvalitněním ochrany státních hranic. Je možné, že právě tlak FMV vedl MNO k některým organizačním změnám v PS v září 1969 s cílem zmírnit důsledky odvelování pohraničnicků z prvního sledu k výcvikovým praporům.

problémům Pohraniční strážce a hraničního režimu jako takového.⁴³ Neříká se např. odkud vzít školené velitele pro nižší stupně velení, jaké investice a jiné hmotné náklady je třeba PS věnovat a jaké změny přijmout v její organizaci.⁴⁴ Velení PS tak dává najevo, že vypracování materiálu pro rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ je nutné udělat na základě těsnější spolupráce obou ministerstev s velitelstvím PS. Reakcí vojenské rady na tento materiál se zdá být její přiznání z počátku března 1971, že se zpracovává koncepce vojska PS, která by měla řešit věcné problémy, v nichž se PS nachází: rozpor mezi úkoly a možnostmi, zatíženost vojsk, hmotné zabezpečení, technické vybavení a další.⁴⁵

Při projednávání vlastního materiálu řešení věcných problémů Pohraniční strážce si chce vojenská rada PS odmítnutím bojové techniky uvolnit ruce k realizaci dalších kroků, mj. v oblasti doplňování, organizačního uspořádání a oblasti právních předpisů. Po bodovém materiálu z prvního čtvrtletí a po vypracování vlastního materiálu řešení věcných problémů v květnu se v létě 1971 záměr velení PS dále konkretizuje.⁴⁶ Argumentačně má podložený požadavek na zvýšení stavů PS přibližně o 3000 pohraničnicků, včetně vojáků z povolání.⁴⁷ Tabulkové zvýšení má být využito především na posílení rot prvního sledu, na obnovení velitelství praporů, na posílení agenturně operativních oddělení brigád a na posílení ženijních, dopravních, spojovacích a ostatních jednotek brigád pro zajištění výstavby, obsluhy a údržby nové techniky.⁴⁸ Odmítnutí bojové techniky má nejen zvýšit hustotu vojskové ochrany v prvním sledu⁴⁹, ale i zvýšit poměrnou váhu prvního sledu vůči zabezpečovacím a výcvikovým jednotkám. Odvelení bojové techniky má zkrátit i výcvik nováčků, což umožní dříve je využít pro službu na rotách. Opětným zařazením velitelství praporů do struktury pohraničních brigád chce zlepšit řízení činnosti pohraničních rot zejména u brigád s velkým počtem rot na rakouské hranici. Stranou nezůstává ani doplňování útvarů ze školských zařízení. Zde je nastolen požadavek obnovit 12. školní brigádu PS Planá, která by zajišťovala v poddůstojnických školách výcvik těch specialistů - vojáků základní služby, které není možno vycvičit u brigád.⁵⁰ Za neuspokojivé je pokládáno doplňování pohraničních útvarů vojáky z povolání, neboť po zrušení vlastního učiliště v roce 1966 nemohou školská zařízení armády potřeby PS pokrýt.⁵¹ Vzrůstající cizinecký a turistický ruch vůbec vede vojenskou radu PS k tomu, aby dále požadovala úplné vyvázání PS z pohotovostního systému protivzdušné obrany státu⁵² a zaměřila se na posílení agenturně operativních oddělení brigád. Pro zvýšení spolupráce se složkami federálního ministerstva vnitra mluví vedle nutnosti

⁴³ A MV Kanice, 2358, inv. j. 56, čj. 001148/28-70-24, Stanovisko vojenské rady velitelství PS k připravovanému materiálu pro předsednictvo ÚV KSČ.

⁴⁴ Velitel PS Šádek v materiálu říká, že podřízenost PS je věc druhořadá, je nutno řešit věcné problémy a tato věc z toho vyplývá (tamtéž).

⁴⁵ A MV Kanice, 2358, inv. j. 79, čj. 001010-28/71 ze 4.3.1971. Opatření k realizování úlohy a místa PS. Podklady pro vystoupení ministra národní obrany, s. 2.

⁴⁶ A MV Kanice, 2358, inv. j. 88, čj. 00501-28/71-28 z 5.5.1971, Řešení věcných problémů PS, materiál pro zasedání dne 18.6.1971.

⁴⁷ A MV Kanice, 2358, inv. j. 98, Řešení věcných problémů Pohraniční strážce, čj. 00501-33/1971 z 1.9.1971, s. 10.

⁴⁸ Tamtéž, s. 14.

⁴⁹ Lze ukázat, že tyto záměry byly předbíhány aktuálními problémy na státní hranici, kdy vzrůstající počet pokusů o nedovolený přechod státních hranic vedl vojenskou radu 5.7.1971 k rozhodnutí zkrátit výcvik pohraničnicků ve výcvikových praporech směru motostřeleckého, bezzákluzových kanónů a psovodů a posílit jimi pohraniční rotu (A MV Kanice, 2358, inv. j. 97, Návrh prozatímních programů bojového výcviku pro výcvikové prapory, díl I., s. 1).

⁵⁰ Počátkem roku 1966 byla brigáda Planá, která od roku 1964 fungovala jako brigáda poddůstojnických škol, opět přeměněna na pohraniční brigádu převzetím části úseku státní hranice od chebské a domažlické brigády (viz výše).

⁵¹ A MV Kanice, 2358, inv. j. 98, Řešení věcných problémů Pohraniční strážce, čj. 00501-33/1971 z 1.9.1971, s. 17.

⁵² Tamtéž, s. 11.

spolupracovat v otázkách legislativy a hraničního režimu⁵³ také narůstající podíl občanů PLR a NDR v přechodech státní hranice – požaduje se sledovat a vyhodnocovat taktiku těchto narušitelů už s ohledem na to, že předtím překračují hranici strážnou pohraničními odděleními VB. Materiál dále požaduje vybavit roty automobilní technikou, event. ručními protitankovými zbraněmi⁵⁴ a zmiňuje nutnost vyčlenění investičních prostředků pro výstavbu ubytovacích kapacit a pro výcviková zařízení a obměnu technických zařízení.⁵⁵

Význam formulace problémů Pohraniční stráže a jejich řešení v právě zmíněném dokumentu není ovšem jen v rovině plánování konkrétních úkolů do budoucna. Pokud tedy odhlédneme od zjišťování, kdy a jak byly proponované záměry uváděny v život,⁵⁶ má formulace také svou obecnější úroveň, v níž můžeme vyčíst názorový posun vojenské rady, bereme-li za srovnávací základ dokument, v němž se vojenská rada vyjadřuje k materiálu společné komise MNO a FMV.⁵⁷ V listopadovém (1970) posouzení materiálu společné komise MNO a FMV vojenská rada neakceptuje možnost převést PS do podřízenosti MV a zastává názor, že je nutno důsledně trvat na realizaci rozhodnutí stranického a státního vedení z konce roku 1965. To znamená, že korektury systému ochrany státní hranice se budou uskutečňovat v rámci resortu národní obrany, i když některé formulace ve stanovisku rady lze chápat jako nespokojenost s postojem MNO k potřebám Pohraniční stráže. Podle materiálu z léta 1971 již nastal čas tato šest let stará rozhodnutí přehodnotit, neboť „vývoj v následujících letech nepotvrdil politická východiska těchto rozhodnutí“.⁵⁸ Konstatuje se, že již nelze dále jít „cestou vnitřní racionalizace a odkrývání vnitřních rezerv“ při současných silách pohraničního vojska.⁵⁹ Také kritika postupu MNO vůči PS zaznívá poté, co nezabezpečilo početní posílení PS, celkem jasně. Ve světle nutnosti upřednostnit bezpečnostní hledisko před obrannou stránkou ochrany státní hranice si rada navíc stěžuje, že postupem doby bylo vojsko PS v resortu národní obrany „redukováno na běžný druh vojska, dokonce s tendencí rozmělnění jeho struktury a řízení.“⁶⁰

Zatímco v listopadu 1970 se vojenská rada velitelství PS brání politickému rozhodnutí, tj. převodu, s poukazem, že jen změna podřízenosti nic neřeší, o tři čtvrtě roku později, po dalším vývoji svých představ věcných, již naznačuje, že v některých směrech bude „řešení a soud o věci zřejmě ... výlučnou záležitostí řídicích orgánů stranického a státního vedení.“⁶¹ V tomto momentě mohla být „prospěšná“ i další stránka vojenské rady v soukolí totalitního řízení. Jelikož bylo nutno o věci rozhodovat i jinde než na MNO, má po ruce přímý výstup do předsednictva ÚV KSČ prostřednictvím člena vojenské rady, tajemníka ÚV Vasilu Biľaka.⁶² Vedle toho nebylo nepodstatné ani to, že v době hledání perspektivy pro PS stanoviska rady manifestují vůči MNO, ÚV KSČ a FMV názorovou jednotu velení PS, ať už jsou členové původem z armády nebo „staré“ velitelské kádry PS, což mohlo dodávat stanoviskům větší váhu, než kdyby je zaštiťoval jen velitel PS.

Toto je nejvýraznější stanovisko vojenské rady k otázce převodu PS předtím, než o něm bylo oficiálně rozhodnuto. 27. září pak s převedením Pohraniční stráže k FMV dnem 1.1.1972, což byl až třetí termín po 1.1.1971 a 1.10.1969, souhlasila rada obrany státu⁶³ a

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž, s. 24.

⁵⁵ Tamtéž, s. 22 a 23.

⁵⁶ Např. velitelství pohraničních praporů jsou vpravena do struktury brigád v polovině roku 1973.

⁵⁷ 2358, inv. j. 56, Stanovisko vojenské rady VPS k připravovanému materiálu pro předsednictvo ÚV KSČ, čj. 001148/28-70-24 (listopad 1970).

⁵⁸ 2358, inv. j. 98, Řešení věcných problémů Pohraniční stráže, čj. 00501-33/1971 z 1.9.1971, s. 3.

⁵⁹ Tamtéž, s. 2.

⁶⁰ Tamtéž, s. 6.

⁶¹ Tamtéž, s. 4.

⁶² Nebylo zjištěno, že by se kdy Biľak zasedání vojenské rady účastnil. Podkladové materiály a zápisy ze schůzi mu ovšem zaslány byly.

⁶³ 12. schůze rady obrany státu z 27.9.1971. Cit. dle A MV Kanice, 2358, inv. j. 116.

schválilo ji 15.12.1971 předsednictvo ÚV KSČ a následně Federální shromáždění ČSSR.⁶⁴

Byl to tedy především tlak nového politického vedení po dubnu 1969 na minimalizaci počtu nedovolených opuštění republiky, který podnítil diskusi o změně dosavadního stavu střežení státních hranic, do níž přispěla i vojenská rada PS shromažďováním a analýzou zpráv od brigád a hledáním východisek. Její závěry primárně neřešily pod křídly jakého resortu má Pohraniční stráž v budoucnu působit, ale odpovídaly na to, jakým způsobem nastolit úspěšnost v ochraně státních hranic blízkou té, jaká byla v první polovině 60. let. S ohledem na úlohu PS ve svých plánech stavělo se MNO k nástinům těchto změn zdrženlivě. V tom, že se nakonec prosadil zájem resortu vnitra, vyjádřený tezí o neoddělitelnosti vnitřní bezpečnosti státu a ochrany státní hranice, jistou měrou závěry vojenské rady PS působily – konec konců analogicky podpůrně působily závěry velení PS z výsledků ochrany státních hranic i ve prospěch usnesení z roku 1965. Stejně pak mohlo event. působit zjištění armády, že s rostoucími požadavky vedení státostřany především na bezpečnostní ochranu státní hranice a na z toho vyplývající budování prvosledových útvarů PS po stránce materiálního a technického zabezpečení i lidských zdrojů ztrácejí pro ni útvary PS svoji bojovou hodnotu, reprezentovanou především výcvikovými prapory. Když tedy musela být doba výcviku pohraničnicků v těchto praporech zkrácena s cílem početně pomoci pohraničním rotám eliminovat úspěšnost uprchlíků a když navíc se požadovalo, aby se PS zbavila bojové techniky jako tíživého břemene, lze usuzovat, že zájem armádního velení o tento druh vojska rychle vyprchával.

Datum převedení, od něhož uplynulo nyní třicet let a na něž jsme pohlíželi optikou materiálů vojenské rady, bylo ve své době pouze správním rozhodnutím. Bylo na počátku řady změn v PS, které byly realizovány během následujících pěti let, a jeho efekt tudíž nemohl být okamžitý. Na druhé straně však jedním z okamžitých efektů této organizační změny byla těsnější spolupráce útvarů PS při služební činnosti s VB a StB na „prevenci“ nedovolených přechodů státní hranice.

[Příloha: přehled personálního obsazení vojenské rady.](#)

⁶⁴ Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění ČSSR č. 145/1971Sb. z 22.12.1971 o změně podřízenosti Pohraniční stráže (účinnost od 1.1.1972), které bylo schváleno usnesením Federálního shromáždění z č. 38Sb. 29.6.1972.

